

Stefan Kociszewski

Integracja gospodarcza ziem zachodnich i północnych z Polską 1945-1960

Słupskie Studia Historyczne 4, 183-204

1995

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jerzy Kociszewski

**INTEGRACJA GOSPODARCZA ZIEM ZACHODNICH I
PÓLNOCNÝCH Z POLSKĄ 1945-1960**

W dotychczasowej literaturze, zajmującej się integracją ziem zachodnich i północnych z ziemiami dawnymi Polski, brakuje opracowań przedstawiających integrację gospodarczą, jej zakres i efekty oraz integrację społeczną¹. W literaturze historycznej najwięcej uwagi poświęcono integracji jako procesowi scalającemu naród polski, a więc na podstawie kryterium "naród" oceniano zakres i efekty procesu integracji ziem polskich w XIX i XX w.² W badaniach nad integracją społeczną Polski w okresie międzywojennym również brano pod uwagę głównie integrację narodową³, chociaż już w tym okresie zwracano uwagę na dysproporcje przestrzenne⁴. W Polsce po II wojnie problematyka ta była analizowana w aspekcie scalania ziem zachodnich i północnych z Polską⁵. Podstawowym założeniem scalania było zasiedlenie i zagospodarowanie tych ziem oraz łączący się z tym nurt "pionierstwa", który stał się podstawą metodologiczną oceny procesu integracji społecznej na tych ziemiach i ich integracji z Polską⁶. W literaturze już w początkach lat sześćdziesiątych poddano ocenie efekty tych działań, uznając, że doprowadzono do ich pełnej integracji⁷. W pracy zbiorowej *Ziemie Zachodnie i Północne w granicach Macierzy. Drogi integracji* wydanej w 1966 r., wielu autorów uznało, że nastąpiło całkowite zespolenie tych ziem z Polską⁸. Podobne tezy wysuwali także niektórzy ekonomiści, zajmujący się tą problematyką⁹. Opierając się na podobnych założeniach powstały znaczące opracowania poświęcone ich zagospodarowaniu¹⁰, zmianom struktury społeczno-gospodarczej¹¹, stosunkom demograficznym¹² i rozwojowi przemysłu¹³. Kontynuowano również ocenę procesów gospodarczych

na ziemiach zachodnich w latach następnych, jednakże nie wносиła ona wiele nowego do wiedzy o procesie integracji tych ziem z Polską¹⁴.

W latach siedemdziesiątych obok wspomnianych opracowań pojawiły się postulaty i koncepcje nowego podejścia do badań nad integracją gospodarczą ziem zachodnich i północnych z Polską. W procesie kształtowania się nowego organizmu gospodarczego Polski zaczęto zwracać uwagę na warunki i różnice występujące w gospodarce na obu obszarach, także w układzie regionalnym¹⁵ oraz zarysowano wstępną koncepcję integracji tych ziem z Polską opierając się na mechanizmach migracji, współpracy przemysłu, przepływu kapitału oraz dóbr i usług między regionami¹⁶. Koncepcje te nie były jednak poddane egzemplifikacji na podstawie badań archiwalnych. Niektóre z ważnych pytań, postawionych jeszcze w latach sześćdziesiątych, na przykład czy ziemie te dawały coś gospodarce, czy z niej brały, czekają na odpowiedź. Zastanawiano się też jaki typ powiązań występuje między ziemiemi odzyskanymi a ziemiemi dawnymi oraz jakie pełnią wobec siebie funkcje¹⁷. Przy pomocy analiz natężenia i motywacji migracji między tymi ziemiemi podjęta została próba wyjaśnienia przyczyn i rodzaju powstających więzi, niestety badań tych nie kontynuowano¹⁸. Wstępna ocena stanu badań nad integracją ziem zachodnich i północnych z Polską przy wykorzystaniu nowszej metodologii badawczej wykazywała, że dopiero właściwie powstawały¹⁹.

W latach osiemdziesiątych zaczęto na nowo podejmować badania nad integracją tych ziem z Polską, ale nie było zgodności co do założeń metodologicznych oraz celu i oceny wyników badań²⁰. Do ważnych postulatów badawczych zaliczyć należy przede wszystkim postawienie problemu czym są ziemie zachodnie i północne dla Polski, czy są jednym regionem, czy stanowią kilka regionów w ramach jednego, odzyskanego obszaru²¹. Ustalić należy jaki wpływ miały na proces industrializacji, urbanizacji, na poziom rozwoju gospodarczego Polski, rozładowanie przeludnienia wsi na ziemiach dawnych. Na nowo spojrzeć należy na kształtowanie się społeczeństwa polskiego, a szczególnie odrębności społeczności regionalnych, tzw. małych ojczyzn²². Należy też rozważyć wpływ na stopień i zakres internalizacji przez społeczeństwo polskie powojennego kształtu terytorialnego państwa²³.

Wśród nowszych postulatów badawczych nad integracją ziem polskich po 1945 r. zwraca uwagę potrzeba analizy tego procesu pod względem istoty integracji, czynników ją wywołujących, jak migracje między obu obszarami, polityka gospodarcza państwa wobec ziem przyłączonych po II wojnie światowej czy określenie wskaźników integracji²⁴. Niestety brak odpowiedniej metodologii badań nad integracją powoduje, że najczęściej ziemie te traktowane są jako całość składająca się z różnych regionów, a nie jako odrębne regiony, które po wojnie ze względów politycznych traktowane są jako ziemie odzyskane. Próby wyjaśnienia integracji ziem zachodnich i północnych z Polską na podstawie procesów występujących w całym kraju, takich jak industrializacja, urbanizacja czy kształtowanie się jednolitego społeczeństwa spowodowały, że pozbawiono je cech wyodrębniających z organizmu gospodarczego kraju²⁵. Wzrost źródła historycznego ma dziś większość rozpraw socjologicznych powstałych w ramach tzw. socjologii ziem zachodnich²⁶. Bardziej aktualnym postulatem staje się badanie specyfiki oraz funkcji społecznego i gospodarczego rozwoju regionów, w tym ziem zachodnich i północnych, z uwzględnieniem zasady, że każdy region rozwija się zgodnie ze swoją specyfiką w ramach całości, a całość poprzez zróżnicowanie się rozwoju regionów²⁷.

Potrzeba wprowadzenia koncepcji badań nad integracją gospodarczą wszystkich ziem polskich po II wojnie, zmusza do poszukiwania metod badawczych interdyscyplinarnych. Po 1960 r. zaczęły rozwijać się badania nad gospodarką regionalną Polski oraz jej przestrzennym zagospodarowaniem pod auspicjami Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN oraz Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN w Warszawie. W ramach tych instytucji rozwinięto teoretyczne badania nad pojęciem i istotą integracji gospodarczej w układzie przestrzennym²⁸. Jedną z prób weryfikacji ustaleń teoretycznych integracji w układzie regionalnym, było opracowanie dotyczące integracji Górnego Śląska²⁹. I chociaż problematyka integracji gospodarczej ziem zachodnich i północnych z Polską nie doczekała się monografii, to stworzone zostały przesłanki teoretyczne nowego podejścia do badania tego procesu. Opracowania oparte na dotychczasowych założeniach metodologicznych nie wyjaśniają rozwoju funkcji i specyfiki regionu, a charakter opracowań

bez wykorzystania materiałów archiwalnych, szczególnie z lat pięćdziesiątych, powielają ciągle te same tezy. Jednym z przykładów może być teza, jakoby głównym czynnikiem zahamowania rozwoju ziem odzyskanych po 1950 r. były zniszczenia wojenne. Jest ona o tyle nieprawdziwa, że przyczyniły się do tego także inne powody, a najważniejszy z nich to polityka regionalna państwa³⁰.

Pogłębione studia nad metodologią badań integracji w układzie regionalnym, jak i dotychczasowy dorobek badań nad integracją gospodarczą, pozwoliły przyjąć określoną metodę badań i opierając się na niej opracować założenia do badań nad integracją gospodarczą³¹. W literaturze przedmiotu najczęściej przez integrację gospodarczą rozumiano włączenie ziem odzyskanych do Polski, a następnie poprzez ich udział w działalności gospodarczej kraju oceniano stopień zaawansowania integracji³². Efekty tej integracji oceniano także poprzez utratę cech wyodrębniających je z organizmu gospodarczego Polski³³. W innych opracowaniach wysunięto na pierwsze miejsce kryterium zniesienia czynników dyskryminujących scalanie się regionów, jak to czynił J.Kokot w odniesieniu do Śląska na podstawie tezy o podwójnej jedności tego regionu³⁴.

W niniejszym opracowaniu przyjęto, że integracja gospodarcza międzyregionalna jest to proces scalania się regionów różniących się od siebie warunkami rozwoju społeczno-gospodarczego. Integracja jako proces historyczny dokonuje się poprzez substytucyjne i komplementarne ruchy powodujące wykształcenie się funkcji i specjalizacji regionów. Mechanizm ten powoduje, że regiony zwykle wchodzą w określone związki, na określonym etapie rozwoju z różnym natężeniem i w różnych formach. Spośród nich wyodrębnić można więzi instytucjonalne oraz materialne. Czynnikiem przyspieszającym natężenie bądź opóźniającymi powstawanie więzi są najczęściej poziom rozwoju infrastruktury ekonomicznej i społecznej oraz system polityki ekonomicznej. Ponieważ integracja nie jest procesem samoistnym, ale elementem składowym rozwoju społeczno-gospodarczego bądź w węższym znaczeniu wzrostu gospodarczego kraju, oceny poziomu osiągniętej integracji należy dokonywać na każdym etapie rozwoju. Za syntetyczny wskaźnik integracji gospodarczej przyjmuje się często wyrównanie się warunków i poziomu rozwoju³⁵ lub osiągnięcie określonego poziomu stopy życiowej w regionach³⁶. Dlatego postulat

uniformizacji międzyregionalnej, jako tendencja niwelowania różnic w środowisku przyrodniczym oraz przestrzennym zagospodarowaniu kraju, jest zabiegiem błędnym i zaprzeczeniem procesu integracji³⁷.

Na formy i intensywność powstawania więzi między poszczególnymi regionami wpływały różnego rodzaju rozwiązania instytucjonalne, zarówno regionalne, szczególnie w latach 1945-1949, kiedy działały takie instytucje jak Regionalna Dyrekcja Planowania Przestrzennego czy Oddziały Centralnego Urzędu Planowania³⁸, jak i państwowe, na przykład Ministerstwo Ziem Odzyskanych³⁹, Główny Urząd Planowania Przestrzennego czy od 1949 r. Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego. W latach 1945-1949 MZO dążyło do odbudowy istniejącej funkcji regionów na ziemiach zachodnich i północnych i sprzeciwiało się polityce Ministerstwa Przemysłu i Handlu, komasacji małych i średnich zakładów przemysłowych oraz wywozowi majątku trwałego z zakładów produkcyjnych, co sprzyjało tendencji dezindustrializacji poważnej części tych ziem⁴⁰. O formach więzi rozstrzygały także stosunki własności ziemi⁴¹ oraz zakładów przemysłowych, które wyznaczały aktywność zagospodarowania tych ziem przez nowe społeczności regionalne. Kolektywizacja rolnictwa, ograniczenie rzemiosła i prywatnej własności, przejście po 1949 r. do scentralizowanej polityki ekonomicznej państwa powodowały, że formy scalania instytucjonalnego były wyznaczone przede wszystkim przez państwo. Ograniczało to intensywność powstawania więzi regionalnych i sprzyjało rodzeniu się w społeczeństwie bierności i wyczekiwania⁴². Na temat znaczenia poszczególnych instytucji w integracji ziem polskich ukazało się wiele opracowań⁴³, chociaż interpretowanie tej formy integracji najczęściej było zbieżne z oficjalną polityką państwa wobec ziem zachodnich i północnych.

Zgodnie z przyjętymi założeniami metodologicznymi badań procesu integracji gospodarczej między poszczególnymi regionami Polski, przedstawimy warunki społeczno-gospodarczego rozwoju regionów na ziemiach odzyskanych i dawnych przed i po wojnie, instytucjonalne oraz materialne formy scalania się regionów poprzez migracje ludności, działalność inwestycyjną państwa oraz przepływ towarów, dóbr i usług. Ocena stopnia integracji ziem polskich dokonana została na podstawie analizy osiągniętego poziomu rozwoju przemysłu i rzemiosła w okresie odbudowy w latach 1945-1960 w porównaniu z

1939 r. oraz zakresu odbudowy struktury i funkcji społeczno-gospodarczej regionów w latach 1939-1960. Za syntetyczny wskaźnik integracji gospodarczej poszczególnych regionów przyjęty został wytworzony i podzielony *Dn* w poszczególnych regionach w 1960 r.

Warunki i poziom rozwoju gospodarczego poszczególnych regionów Polski przed wojną znacznie się różniły. Jeżeli dla porównania osiągniętego poziomu rozwoju przyjmiemy *Dn per capita* z 1939 r., to był on w Niemczech 3 do 3,5 razy wyższy niż w Polsce. Niestety nie mamy takich szacunków w przekroju regionalnym dla ziem odzyskanych oraz dawnych, co uniemożliwia wykazanie dysproporcji między regionami. Gdyby przyłączenie ziem zachodnich i północnych do Polski nastąpiło w 1936 r., to spowodowałoby to zmniejszenie *Dn* na 1 mieszkańca w Niemczech o około 10 %, natomiast w Polsce jego podwojenie⁴⁴. Ziemie odzyskane były znacznie słabiej zaludnione niż ziemie dawne, z wyjątkiem Śląska, szczególnie w stosunku do województw centralnych i południowych. Przed wojną stanowiły one 21,3 % obszaru Niemiec, ale mieszkało na nich tylko 12,2 % ludności tego państwa⁴⁵. W produkcji przemysłowej Niemiec sprzed wojny ich udział nie przekraczał 9 %, natomiast w produkcji rolniczej był znaczniejszy⁴⁶.

Struktura agrarna ziem dawnych była odmienna niż ziem odzyskanych. Na ziemiach zachodnich i północnych największą częścią areалу dysponowały gospodarstwa powyżej 50 ha, natomiast na ziemiach dawnych odwrotnie, gospodarstwa poniżej 50 ha⁴⁷. Istotne różnice występowały pod względem uprzemysłowienia. Jeżeli za wskaźnik uprzemysłowienia przyjmiemy liczbę zatrudnionych w przemyśle na 100 mieszkańców, to ziemie odzyskane były średnio blisko dwukrotnie wyżej uprzemysłowione niż ziemie dawne⁴⁸. Tego rodzaju ustalenie musi być jednak zweryfikowane ze względu na to, że regionem zdecydowanie najbardziej uprzemysłowionym był Śląsk, którego funkcja w stosunku do pozostałych regionów była dominująca. Oba obszary różniły się także pod względem funkcji poszczególnych sektorów ekonomicznych, ziemie odzyskane miały wyraźnie charakter przemysłowo-usługowy, natomiast ziemie dawne były zdominowane przez sektor rolny, a przemysł i usługi były słabo rozwinięte, oraz miały gorzej rozwiniętą infrastrukturę ekonomiczną, co znalazło swój wyraz w długości dróg bitych i linii kolejowych⁴⁹. Wreszcie dość znaczne

różnice wystąpiły na obu obszarach w systemie osadniczym. W 1939 r. na ziemiach odzyskanych na 1 miasto przypadało 33 km², a na ziemiach dawnych blisko dwukrotnie więcej powierzchni. Poziom urbanizacji był szczególnie wysoki w regionie sudeckim i na Górnym Śląsku. Pewną cechą wspólną urbanizacji obu obszarów było to, że wśród miast większość stanowiły do 10 tys. mieszkańców.

Po drugiej wojnie zmieniły się dość znacznie warunki i poziom rozwoju gospodarczego regionów. Wpływ na to miały następujące przyczyny, zniszczenia, które powstały w wyniku działań wojennych, wywóz części majątku i dóbr przez Niemców w ostatnim okresie wojny i Związek Radziecki po wojnie, zajęcie i eksploatacja poważnej części ziemi przez Armię Radziecką, wreszcie polityka ekonomiczna Polski. Nie mamy jednak wystarczających danych określających wpływ tych czynników na zmianę warunków i poziom rozwoju gospodarczego ziem odzyskanych. Przez długi czas zbyt słaba aktywność państwa w odbudowie tych ziem była osłaniana zawyżaniem stopnia zniszczeń. Jeżeli weźmiemy pod uwagę to, że kryteria oceny majątku trwałego były względne i subiektywne, to szacunek zniszczeń na Śląsku, którego działania wojenne w części południowej ominęły, był nieprawdziwy. Bardzo prawdopodobne, że straty w majątku trwałym, które wynosiły według badań 27 %, w gospodarce energetycznej 45 %, a urządzeniach technicznych 41 %, były spowodowane innymi czynnikami niż działania wojenne⁵⁰.

Według szacunków Polska przejęła na Dolnym Śląsku 65 % wartości budynków fabrycznych i 56 % wartości maszyn i urządzeń wg stanu z 1939 r.⁵¹, natomiast według szacunku rzeczowego ok. 46 % zakładów, co stanowiło około 60 % ich wartości pierwotnej. Warunki i poziom rozwoju społeczno-gospodarczego na ziemiach odzyskanych i dawnych w okresie przedwojennym oraz ich zmiany w czasie wojny i po jej zakończeniu miały zasadniczy wpływ na utrzymanie się dysproporcji w rozwoju regionalnym oraz kształtowały warunki integracji tych regionów. W przeprowadzonych badaniach nad rozwojem poszczególnych regionów Polski, wykazano regiony dobrze zagospodarowane oraz zaniedbane. Do obszarów dobrze zagospodarowanych zaliczono dolnośląski, katowicki, poznański, część województw gdańskiego, bydgoskiego i krakowskiego, Łodzi i okolic. Do regionów zacofanych zaliczono województwa białostockie, lubelskie,

warszawskie, ale również, chociaż na ich obszarze istniały enklawy uprzemysłowione, województwa rzeszowskie, krakowskie, kieleckie i łódzkie. Do województw zaniedbanych pod względem gospodarczym należało również Pomorze, Warmia i Mazury, północna część województwa dolnośląskiego i część zielonogórskiego⁵².

Zgodnie z przyjętym założeniem, że jednym z ważniejszych czynników integracji gospodarczej jest przepływ kapitału między regionami, jego funkcja w scalaniu ziem polskich w warunkach kształtowania się nowego systemu społecznego i gospodarczego była zdeterminowana polityką inwestycyjną państwa i rozdzielnictwem kapitału między poszczególne regiony⁵³. Mechanizm przepływu kapitału mógłby być zastąpiony przez teorię lokalizacji inwestycji, jak proponowano w opracowaniach GUP oraz CUP, jednakże było to niemożliwe z dwóch przynajmniej powodów, braku regionalnych zasobów kapitału oraz scentralizowanego źródła akumulacji przez państwo. Model gospodarki polskiej, który realizowano od 1948 r., ograniczył możliwość rozwoju regionów na podstawie własnych zasobów i ich aktywności, na rzecz koncepcji makroekonomicznego rozwoju gospodarki polskiej, głównie poprzez forsowną industrializację. Spór wokół wyboru koncepcji rozwoju gospodarczego praktycznie dotyczył wyboru: czy dać pierwszeństwo poprawie poziomu życia społeczeństwa, czy też wzmocnić akumulację i industrializację kraju⁵⁴. W planie odbudowy gospodarczej na lata 1947-1949 przyjęto rozwiązanie kompromisowe, a za główny cel rozwoju uznano wzrost poziomu życia społeczeństwa przy niskiej stopie inwestycji. Ważną rolę w tworzeniu *Dn* pełni przemysł i rzemiosło, których udział miał wynosić w kolejnych latach realizacji 40 - 42 %⁵⁵. Postanowiono, że nie da się uruchomić wszystkich zakładów przemysłowych, oraz że dekapitalizacja majątku trwałego zahamowana będzie dopiero pod koniec realizacji planu⁵⁶.

Najpierw uruchomiono zakłady najmniej zniszczone, a dopiero potem te, które wymagały nakładów inwestycyjnych. Dla uruchomienia zakładów przemysłowych stworzono specjalny Fundusz Inwestycyjno-Ochronny Przemysłu Ziemi Odzyskanych (FIOPZO), który powstawał z wpływów uzyskanych ze sprzedaży mienia niemieckiego⁵⁷. Od początku 1946 r. wszystkie zakłady przemysłowe na ziemiach odzyskanych miały obowiązek rozliczania się ze zużytych zapasów, półproduktów czy surowców na cele produkcji, których wartość

zamieniana była na kredyt wekslowy z dwuletnim terminem płatności. W Państwowym Planie Inwestycyjnym część funduszu przeznaczono na finansowanie odbudowy przemysłu na ziemiach dawnych⁵⁸. Szczególnie duży udział w finansowaniu odbudowy przemysłu miał Dolny Śląsk, którego wkład w tworzenie FIOPZO był największy, stanowił około 75 %, a jego partycypacja wynosiła tylko 30 %⁵⁹. Polityka inwestycyjna była od początku nastawiona na industrializację kraju. Teza ta jest o tyle nowa, że w literaturze polskiej utrzymuje się, iż industrializacja zaczęła się dopiero po 1949 r. a szczególnie rozwinęła się w latach pięćdziesiątych⁶⁰. Priorytet przemysłu w odbudowie był bardzo wyraźny, łącznie z transportem i łącznością wynosił w 1947 r. 63 %, a w 1949 r. 58,5 % ogólnych inwestycji w kraju⁶¹. W latach pięćdziesiątych został on utrzymany przy malejących wydatkach na transport i łączność. Nakłady na przemysł włącznie z budownictwem przemysłowym wynosiły w 1950 r. 45,5 %, a w 1953 r. 52,8 % ogólnych wydatków inwestycyjnych⁶². Równocześnie z odbudową przemysłu zaczęto już w latach 1946-1947 rozbudowę przemysłów produkujących dobra inwestycyjne, zwłaszcza przemysłu ciężkiego. Było to spowodowane koniecznością szybkiej odbudowy przemysłu śląskiego, gdzie znajdowała się większość mało zniszczonego przemysłu ciężkiego. W latach 1946-1949 na tym obszarze, szczególnie w powiatach bytomskim, gliwickim i zabrskim, zainwestowano 24 915 mld zł, czyli 71,6 % wszystkich nakładów inwestycyjnych na ziemiach odzyskanych⁶³. Przyznany priorytet w rozwoju przemysłu ciężkiego był kontynuowany po 1948 r. na Śląsku. Jednakże kierowane środki inwestycyjne do regionów ziem odzyskanych były niewystarczające, a w następnych latach niewiele wzrosły. Na kongresie zjednoczeniowym partii w grudniu 1948 r. przedstawiono koncepcję przemian w zagospodarowaniu przestrzennym kraju. Głównym celem tych założeń było równomierne rozmieszczenie sił wytwórczych oraz dóbr socjalnych i kulturalnych we wszystkich regionach, a także usunięcie dysproporcji w ich zagospodarowaniu⁶⁴.

Ustalenia planu 6-letniego poważnie różniły się od programu przedstawionego na kongresie zjednoczeniowym. Za ważne w lokalizacji przemysłu uznano aktywizację regionów środkowej i wschodniej części kraju, przy równoczesnym zahamowaniu tempa rozwoju przemysłu na Górnym i Dolnym Śląsku oraz w Łodzi⁶⁵. Słabnąca

aktywność inwestycyjna państwa na ziemiach odzyskanych pogłębiała proces dekapitalizacji majątku trwałego oraz jego starzenia się. Takie ośrodki przemysłowe jak Wrocław czy Szczecin przez długie lata były ośrodkami o stosunkowo niskiej aktywności inwestycyjnej⁶⁶. W związku z tym widoczne stawały się różnice w przebiegu odbudowy i rozwoju przemysłu na ziemiach zachodnich i dawnych. W całym kraju poziom wydatków inwestycyjnych na odbudowę w latach 1946-1952 był zbliżony i kształtował się na poziomie około 15 mld zł rocznie. Dopiero w 1953 r. uległ znacznemu spadkowi. Jakkolwiek statystyka nie wyodrębniała już nakładów na odbudowę, to jednak z dokonanych szacunków wynika, że w latach 1954-1960 ich wielkość była tylko nieco niższa niż w latach 1946-1949⁶⁷. Polska potrzebowała więc jeszcze wiele lat na odbudowę i pełne zagospodarowanie ziem zachodnich i północnych, tym bardziej że na ziemiach tych jeszcze w 1955 r. istniało 3856 nieczynnych zakładów przemysłowych, zwłaszcza produkujących dobra konsumpcyjne⁶⁸.

Innym możliwym sposobem określania powstających więzi między regionami jest badanie wywozu i przywozu towarów. Metoda ta pozwala na określenie kształtowania się więzi między regionami w wymianie towarowej, współzależności produkcyjnej, aktywności kontaktów w wymianie towarowej, kooperacji, zależności, pozwala też na ustalenie czy są to kontakty czynne, czy bierne⁶⁹. Przeprowadzona analiza zależności na podstawie informacji GUS dotyczących nadań i przyjęć 17 rodzajów ładunków w każdym województwie w latach 1956-1960, pozwoliła opracować bilans przepływów towarów między regionami. Analiza wykazała jak istotną rolę pełnią powiązania przepływu towarów w kształtowaniu się funkcji regionów ziem odzyskanych. Cały system przewozu ładunków między regionami kraju wykazał, że najsilniejsze powiązanie z województwem katowickim, w którym skupiona jest większość przemysłu ciężkiego, ma Śląsk Dolny i Opolski, które jawią się jako region o silnie rozwiniętej funkcji integrującej. Jeżeli chodzi o wywóz towarów z Dolnego Śląska to w dużym stopniu był on powiązany z regionem katowickim, krakowskim, poznańskim oraz warszawskim, a więc z regionami ziem dawnych, natomiast znacznie słabiej z regionami ziem odzyskanych. Pod względem przywozu towarów Dolny Śląsk był uzależniony w największym stopniu od regionu katowickiego, opolskiego i zielonogór-

skiego. Pod tym względem zupełnie odmienna była funkcja Dolnego Śląska w stosunku do regionów ziem dawnych.

W dotychczasowych studiach nad integracją ziem odzyskanych z Polską najwięcej uwagi poświęcono migracji na tym obszarze, zarówno w literaturze socjologicznej⁷⁰, historycznej⁷¹, w mniejszym zaś zajmującej się problematyką gospodarczą⁷². W literaturze historycznej wiele uwagi poświęcono migracjom w latach 1945-1950 oraz zasiedlaniom poszczególnych regionów, i całym ziemiom zachodnim i północnym⁷³. W następnej dekadzie migracje ludności na ziemie zachodnie były analizowane głównie przez demografów i geografów pod względem ich struktury i kierunków według regionów⁷⁴. Przeprowadzone spisy powszechne w 1950 r., 1960 r., 1970 r., 1978 r. informowały o migracjach wewnętrznych w Polsce⁷⁵ oraz były podstawą badań nad kierunkiem i strukturą migracji w dłuższym czasie⁷⁶.

Z punktu widzenia wykorzystania migracji międzyregionalnej, jako czynnika procesu integracji gospodarczej wszystkich ziem, brakuje badań nad strukturą społeczno-zawodową i kwalifikacjami migrantów, przyczynami migracji między poszczególnymi ziemiami, poznaniem motywacji zarówno osiedlania się, jak i opuszczania tych ziem, szczególnie po 1949 r. i w latach następnych. Poznanie omówionych cech migracji w poszczególnych okresach rozwoju ziem odzyskanych, pozwoliłoby wyjaśnić dlaczego migracje między tymi ziemiami i ziemiami dawnymi straciły dynamizm po 1949 r. i jaki to miało związek z kryzysem małych miast, trudnościami zasiedlania niektórych terenów na ziemiach odzyskanych, czy wreszcie aktywnością gospodarczą w wykorzystaniu majątku trwałego w przemyśle i na wsi. Tylko w niektórych opracowaniach podejmuje się próbę odpowiedzi na te pytania⁷⁷, chociaż stawiano je znacznie wcześniej, jak to było w przypadku regionu sudeckiego⁷⁸. Badania migracji w latach 1945-1966 na ziemiach odzyskanych rozpoczęte w latach sześćdziesiątych nie były kontynuowane⁷⁹. Nieznane są także rozmiary i kierunki wewnętrznych ruchów migracyjnych w latach 1939-1949. Pewne szanse dla przeprowadzenia szacunku migracji między regionami Polski daje Narodowy Spis Powszechny z 1950 r.

Ludność emigrująca z ziem dawnych osiedliła się przede wszystkim na ziemiach odzyskanych, gdzie stanowiła w 1950 r. 49,1 %

zaludnienia, obok 19,6 % ludności miejscowej i 29,5 % migrantów zewnętrznych⁸⁰. Najważniejszym efektem gospodarczym i politycznym wielkich ruchów migracyjnych było oczywiście zasiedlenie i zagospodarowanie tych ziem, a zatem włączenie ich w organizm gospodarczy kraju. Ruchy migracyjne 1945-1950 umożliwiły zmniejszenie przeludnienia agrarnego na ziemiach dawnych oraz spowodowały przyrost ludności miejskiej i proces urbanizacji w Polsce.

W latach 1950-1960 trwał w dalszym ciągu proces migracji między poszczególnymi regionami ziem dawnych i odzyskanych, chociaż zmniejszyło się jego natężenie. W związku z tym pojawiły się tezy, że wewnętrzne migracje w Polsce odbywają się pod wpływem industrializacji⁸¹. Dokonana analiza migracji ludności między regionami w latach 1951-1960 wykazała, że blisko połowa ludności z ziem dawnych osiedliła się na ziemiach odzyskanych (tab. 1). W okresie tym najwięcej ludności, która opuściła ziemie odzyskane przeniosła się na ziemie dawne. Ludność z ziem odzyskanych w porównaniu z ludnością ziem dawnych charakteryzowała się dużo niższym wskaźnikiem zasiedlenia w dotychczasowym miejscu zamieszkania. Utrzymywanie się dużego natężenia migracji międzyregionalnych w Polsce w latach 1951-1960 nie można wyjaśnić tylko procesem industrializacji czy urbanizacji, ale także utrzymującymi się migracjami między ziemiemi dawnymi i odzyskanymi, które w dalszym ciągu przyciągały lepszymi warunkami życia, możliwością otrzymania pracy, awansu społecznego. W analizowanym okresie bilans migracji między tymi ziemiemi był korzystny dla ziem odzyskanych, na które napłynęło znacznie więcej ludzi niż z nich wyemigrowało. Największe znaczenie dla migracji regionalnych między analizowanymi ziemiemi miał Śląsk. Spośród ogółu migrantów z ziem dawnych, którzy wyemigrowali na ziemie odzyskane w latach 1951-1960, ponad 42 % osiedliło się na Śląsku Dolnym i Opolskim.

Śląsk był w tych latach również atrakcyjnym regionem w migracjach między regionami ziem odzyskanych. Spośród wszystkich regionów tych ziem, Śląsk, a szczególnie Dolny, miał bardzo korzystne saldo migracji oraz wysoki wskaźnik efektywności migracji międzyregionalnych. Jednakże i tutaj spośród ludności, która odpłynęła z tego regionu, zdecydowanie najwięcej migrowało na ziemie dawne. Z punktu widzenia powstawania więzi między Dolnym Śląskiem a regionami

Tabela 1

Migracje międzyregionalne, ziemie zachodnie i północne - ziemie dawne Polski 1951-1960

Województwo 1960 r.	NAPŁYW LUDNOŚCI		ODPŁYW LUDNOŚCI		SALDO MIGRACJI			Wskaźnik efektyw- ności mi- gracji	
	Razem	Z ZDP	Z ZZiP	Razem	Na ZDP	Na ZZiP	ZDP -ZDP		ZZiP -ZZiP
Wrocławskie	346,0	252,4	93,6	252,0	182,4	69,6	70	24	16
M. Wrocław	93,8	71,7	22,1	84,0	66,2	17,8	5,5	4,3	6
Gdańskie	175,6	120,8	54,8	126,2	75,8	50,4	45,0	4,4	16
Koszalińskie	140,7	93,7	47,0	123,5	67,9	55,6	7,0	-8,6	6
Olsztyńskie	142,7	114,3	28,4	136,9	80,7	56,2	37,6	-27,8	2
Opolskie	114,0	77,8	36,2	98,7	66,1	32,6	11,7	3,6	7
Szczecińskie	175,5	120,2	55,3	126,9	72,5	54,4	47,7	0,9	16
Zielonogórskie	257,2	204,2	53,0	122,1	68,3	53,8	135,9	-0,8	12
Ziemie zachodnie i północne	1445,5	1055,1	390,4	1070,3	679,9	390,4	375,2	0	11,4
Ziemie dawne Polski	1530,3	850,4	679,9	2004,9	1049,8	955,1	-474,6	-	-13,4
Ogółem	2975,8	1905,5	1070,3	3075,2	1729,7	1345,5	-474,6	-375,2	-8

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: *Ludność w 1960 r. wg miejsca zamieszkania w 1950 r.* "Rocznik Demograficzny 1945-1966", 1968, tab.13

Uwaga: Bez migracji wewnątrzwojewódzkich oraz migracji między miastami wydzielonymi a województwami do których należały.

ziem dawnych, zarówno w latach 1945-1949, jak i w latach 1951-1960 najwięcej migrantów napłynęło z słabo rozwiniętych regionów rolniczych - województw krakowskiego, kieleckiego i rzeszowskiego (ok. 40 %), łódzkiego i warszawskiego (ok. 16 %) oraz z wyżej rozwiniętego regionu poznańskiego (14 %)⁸². W latach 1951-1960 utrzymały się więzi Dolnego Śląska z wymienionymi regionami ziem dawnych.

Ocena stopnia efektów i zakresu migracji w latach 1945-1960 dokonana została na podstawie analizy wielu czynników, spośród których wzięto pod uwagę to, że migracje ludności przestały decydować o poziomie zaludnienia regionów ziem odzyskanych, kształtowaniu funkcji demograficznej oraz przyrostu naturalnego. Za punkt zwrotny przyjęto 1956 r. kiedy to nastąpiła stabilizacja stosunków demograficznych, w którym migracje odgrywały mniejszą rolę⁸³.

Nie mniej istotne w ocenie efektów integracji jest określenie stopnia odbudowy przemysłu i rzemiosła w 1960 r. w stosunku do poziomu przedwojennego. O ile poziom uprzemysłowienia, charakteryzowany przez wskaźnik zatrudnienia w przemyśle i rzemiośle na 1000 mieszkańców, został osiągnięty w większości regionów ziem odzyskanych, to dość problematyczna staje się ocena odbudowy przemysłu i rzemiosła łącznie, jeżeli odniesiemy ją do odbudowy przemysłu w kraju. Biorąc za podstawę liczbę zatrudnionych w przemyśle i rzemiośle na ziemiach odzyskanych oraz dawnych w 1939 r. oraz w 1960 r. w granicach z 1960 r., można wnioskować, że odbudowa przemysłu nie została w tym okresie zakończona, a udział zatrudnienia w przemyśle i rzemiośle zmniejszył się z 37,2 % do 24,8 %⁸⁴. Odbudowa przede wszystkim przemysłu na Śląsku spowodowała, że region ten stał się obszarem największej jego koncentracji. W 1939 r. przemysł i rzemiosło Śląska koncentrowały 2/3 przemysłu i rzemiosła ziem odzyskanych, a w 1956 r. udział ten zwiększył się do 3/4⁸⁵.

Porównanie niektórych elementów odbudowy gospodarki ziem zachodnich i północnych ukazało stopień, czas trwania i efekty odbudowy. Dlatego trudniej ocenić jakościowy proces odbudowy w kontekście odtwarzania czy modernizacji systemu osadniczego, sposobu życia społeczności regionalnych czy też kooperacji produkcji. Pewną szansę oceny odbudowy funkcji gospodarczej ziem odzyskanych oraz wyodrębnionych regionów daje metoda podziału gospodarki na trzy

sektory. I chociaż opiera się na określonej wewnętrznej konstrukcji metodologicznej, pozwala jednak ujawnić odbudowę funkcji poszczególnych sektorów ekonomicznych. Przeanalizowane materiały spisów ludności z 1939 r., 1950 r. i 1960 r. według regionów pozwoliły na ustalenie następujących zmian w proporcji i funkcji gospodarczej ziem zachodnich i północnych oraz ich regionów. Spośród trzech sektorów gospodarki dwa do końca 1960 r. nie odbudowały swoich funkcji, czyli rolnictwo i usługi, poza tym wszystkie zmieniły zakres funkcji: rozszerzyła się funkcja rolnictwa, utrzymała przemysł, degradacji uległy usługi. Bardzo różnie przebiegała odbudowa funkcji poszczególnych regionów. Odbudowana gospodarka Śląska również uległa zmianie, zwiększyła się najbardziej rola sektora przemysłowego i rolnego przy bardzo powolnej odbudowie usług. Najbardziej syntetyczną miarą oceny stopnia osiągniętej integracji w latach 1945-1960 jest dochód narodowy (Dn) wytworzony i podzielony oraz wartość środków trwałych na 1 mieszkańca. Pod względem poziomu zagospodarowania środkami trwałymi wszystkie regiony ziem odzyskanych należały do najwzzechstronniej doinwestowanych w kraju, w tym szczególnie wysoko opolski i wrocławski (tab. 2).

Nie wszystkie regiony ziem odzyskanych osiągnęły w tym okresie jednakową aktywność gospodarczą, stąd różne były jej efekty. Na podstawie wskaźnika Dn wytworzonego przez jednego mieszkańca możemy stwierdzić, że najwyższy poziom w stosunku do średniego w kraju w 1960 r. osiągnięto na Śląsku oraz w regionie gdańskim, natomiast najniższy w koszalińskim i olsztyńskim (tab. 2). Przy ocenie tego wskaźnika trzeba brać jednak pod uwagę to, że każdy region ma inne warunki gospodarcze. Dlatego bardziej adekwatnym wskaźnikiem przy ocenie procesu wyrównywania się warunków i poziomu życia w regionach jest Dn podzielony na 1 mieszkańca (tab. 2). Tendencje egalitaryzmu w poziomie i warunkach życia w regionach wyrażały się w tym, że na przykład region śląski miał znacznie niższy wskaźnik partycypacji w Dn na 1 mieszkańca niż przy tworzeniu Dn , chociaż wskaźnik ten należał do wyższych niż przeciętny w kraju. Oznaczało to, że mieszkańcy niektórych regionów ziem dawnych w znacznie większym stopniu uczestniczyli w podziale dochodu narodowego niż w jego tworzeniu, jak to było na przykład w przypadku

Tabela 2

Dochód narodowy na 1 mieszkańca (w cenach bieżących) według grup regionów w 1961 r.

	Wartość środków trwałych na 1 mieszk. (w mln zł)	Dn wytworzony na 1 mieszk. (w tys. zł)	Dn podzielony na 1 mieszk. (w tys. zł)
Polska	78,0	13,9	14,0
Regiony rozwinięte			
Katowicki	97,8	20,9	16,7
Opolski	131,7	15,3	14,0
Wrocławski z Wrocławiem	118,1	15,1	14,8
Gdański	95,3	15,0	16,5
Regiony średnio rozwinięte			
Krakowski z Krakowem	70,4	14,2	14,3
Szczeciński	119,4	14,1	16,7
Warszawski z Warszawą	63,8	14,1	16,5
Łódzki z Łodzią	58,4	13,7	12,9
Poznański z Poznaniem	76,4	13,6	14,1
Bydgoski	75,3	13,4	13,3
Zielonogórski	121,6	12,7	12,8
Regiony słabo rozwinięte			
Rzeszowski	77,1	11,6	11,8
Lubelski	46,6	11,1	11,3
Koszaliński	101,6	10,7	13,6
Kielecki	45,0	10,3	10,3
Olsztyński	99,3	10,2	12,0
Białostocki	56,0	9,4	10,6

Zródło: *Wartość środków trwałych w gospodarce narodowej. Wyniki szacunku i powszechnej inwentaryzacji. Stan z 1961 r., ceny 1960 r.* Warszawa 1963, tab.1; oraz *Dochód Narodowy Polski wg województw 1960-1961 (Szacunek)*. Warszawa 1963, s. VI

regionów warszawskiego, poznańskiego czy południowo-wschodniej Polski. Najniższe wskaźniki poziomu *Dn* na 1 mieszkańca utrzymywały się w regionach wschodniej Polski, w których dominowały dochody z rolnictwa.

Poprzez zsumowanie wszystkich wskaźników otrzymujemy ogólny wskaźnik poziomu rozwoju gospodarczego Polski w przekroju terytorialnym⁸⁶. W 1961 r. najwyższymi wskaźnikami rozwoju charakteryzowało się 9 regionów centralnych i Śląsk, do grupy średnio rozwiniętych należał region szczeciński, a do grupy trzeciej, najslabiej rozwiniętych: zielonogórski, koszaliński oraz olsztyński. Regiony te, chociaż z innych przyczyn niż położone we wschodniej i południowej Polsce, należały do najmniej zintegrowanych z rozwiniętymi bardziej.

Przypisy

1. A.Kwilecki, *Proces integracji Ziem Zachodnich z Macierzą. Przegląd problematyki*. "Studia Socjologiczne" 1987, z. 2, s. 4
2. A.Galos, *Tendencje integracyjne i dezintegracyjne na ziemiach polskich w dobie powojennej do 1914 r. W: Drogi integracji społeczeństwa w Polsce w XIX i XX w.* Warszawa 1976; W.Długoborski, *Wież ekonomiczna między zagłębiami górnośląskim i dąbrowskim w epoce kapitalizmu (do 1877)*. Katowice 1973
3. J.Żarnowski, *Procesy integracyjne w Polsce międzywojennej*. W: *Pamiętnik X Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie 1968*. Referaty, z. 2, Warszawa 1968, s. 96-110
4. E.Kwiatkowski, *Dysproporcje*. Warszawa 1989
5. A.Kwilecki, *Ziemie Zachodnie w opracowaniach socjologicznych 1945-1965*. W: *Przemiany społeczne*. Red. M.Markiewicz i P.Rybicki. Poznań 1967; F.Czarnecki, *Bibliografia Ziem Zachodnich 1945-1958*. Poznań 1962
6. Por. A.Kwilecki, *Migracje pionierskie na Ziemiach Odzyskanych*. "Studia Socjologiczne" 1986, z. 1
7. Zob. M.Orzechowski, *Procesy integracji społecznej na ziemiach zachodnich i północnych po II wojnie światowej*. Warszawa 1964
8. *Ziemie Zachodnie i Północne w granicach Macierzy. Drogi integracji*. Red. G.Labuda. Poznań 1966
9. K.Secomski twierdzi: "obecnie obserwujemy w każdej dziedzinie gospodarki narodowej całkowite lub niemal całkowite zakończenie procesów integracyjnych"; K.Secomski, *Ziemie Zachodnie w organizmie gospodarczym Polski*. W: *Ziemie Zachodnie i Północne w granicach Macierzy...*, s. 15
10. *Odbudowa Ziem Zachodnich (1945-1955)*. Red. K.Piwowarski i in. Poznań 1957
11. S.Smoliński, M.Przedpelski, *Struktura społeczno-gospodarcza Ziem Zachodnich 1933-1960*. Poznań 1964
12. L.Kosiński, *Procesy ludnościowe na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945-1960*. Warszawa 1963
13. S.Smoliński, M.Przedpelski, B.Gruchman, *Struktura przemysłu Ziem Zachodnich w latach 1939-1959*. Poznań 1961
14. Por. E.Basiński, *W jednym organizmie. Podstawy i przebieg procesu integracyjnego nad Odrą i Bałtykiem*. Warszawa 1977; P.Kalka, *Gospodarka Ziem Zachodnich w 40-leciu Polski Ludowej*. "Przegląd Zachodni" 1986, nr 1, s. 85-102
15. A.Jezierski, *Problemy integracji gospodarczej kraju*. W: *Historia gospodarcza Polski Ludowej 1944-1968*. Warszawa 1971, s. 349-364
16. S.M.Zawadzki, *Zmiany przestrzenne gospodarki narodowej 1944-1955*. W: *Gospodarka Polski Ludowej*. Red. J. Kaliński i Z.Landau. Warszawa 1974, cz. 1, s. 319-329

17. G. Labuda, *Udział Wielkopolski w zagospodarowaniu Ziemi Zachodnich i Północnych*. W: *Polska Myśl Zachodnia w Poznaniu i Wielkopolsce*. Red. A. Kwilecki. Warszawa-Poznań 1980
18. S. Borowski, *Migracje ludności na Ziemiach Zachodnich i Północnych 1945-1966*. W: *Problemy demograficzne ziem zachodnich i północnych w Polsce*, Warszawa 1969, s. 96-122
19. H. Szczegółka, *Stan badań historycznych nad procesem integracji na Ziemiach Odzyskanych*. Referat wygłoszony podczas Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich. Poznań 1984
20. Zob. W. Markiewicz, *Spraw polskich splątanie*. Kraków-Wrocław 1986, s. 118
21. K. Kwaśniewski, *Regionalizm*. Poznań 1986
22. S. Ossowski, *Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzna*. Łódź 1946
23. Zob. W. Markiewicz, *Spraw polskich...*, s. 117-137
24. A. Kwilecki, *Proces integracji...*, s. 1 i n.
25. B. Gruchman, *Ziemie Zachodnie w życiu gospodarczym Polski*. "Przegląd Zachodni" 1985, nr 3; A. Kwilecki, *Proces integracji...*, s. 1 i n.
26. W. Markiewicz, *Spraw polskich...*, s. 7
27. S. M. Zawadzki, *Polska przestrzeń, społeczeństwo*. Warszawa 1973, s. 17 i n.
28. Zob. *Elementy teorii zintegrowanej gospodarki przestrzennej*. Red. A. Klasik. Warszawa 1979
29. A. Barteczek, *Integracyjna funkcja infrastruktury gospodarczej w świetle badań nad Górnos Śląskim Okręgiem Przemysłowym*. Warszawa 1977
30. Jednym z przykładów tej polityki był stosunek do rozwoju największego miasta ziem zachodnich i północnych. Wrocław, por. R. Rubin, *W poszukiwaniu tożsamości*. "Odra" 1988, nr 6, s. 19
31. Zob. też J. Kociszewski, *Problemy przestrzennej integracji gospodarczej Polski Ludowej*. W: *Wybrane problemy funkcjonowania gospodarki polskiej*. Red. B. Winiarski. Wrocław 1987, s. 62-87
32. Por. K. Secomski, *Ziemie Zachodnie...*, s. 15-16
33. B. Gruchman, *Ziemie zachodnie w życiu gospodarczym...*, s. 42
34. J. Kokot, *Jedność gospodarcza Śląska i Polski*. Katowice 1961
35. A. Kukliński, *Gospodarka przestrzenna i studia regionalne*. Warszawa 1980, s. 58 i n.
36. Zob. też J. Kociszewski, *Problemy przestrzennej integracji...*, s. 62 i n.
37. Por. A. Kukliński, *Gospodarka przestrzenna...*, s. 58 i n.; tenże, *Postulaty mierzenia integracji społecznej ziem zachodnich i północnych z Polską przy pomocy innych kryteriów*; A. Kwilecki, *Proces integracji...*, s. 10 i n.
38. W ramach działalności tych instytucji zrodziły się pierwsze koncepcje odbudowy i przebudowy funkcji regionów zgodnie z ich potrzebami i możliwościami. Zob. *Studium. Wstępna koncepcja planu regionalnego Dolnego Śląska*. Wrocław 1948, s. 415
39. Zob. też M. Jaworski, *Na piastowskim szlaku. Działalność MZO 1945-1949*. Warszawa 1973
40. AAN MZO, sygn. 1300. Korespondencja w tej sprawie między MZO a MPiH w latach 1946-1948

41. M.Dziurzyński, *Osadnictwo rolne na Ziemiach Odzyskanych*. Warszawa 1983, s. 313, 367 i n.
42. K.Zagórski, *Drobnomieszczaństwo dolnośląskie*. "Studia Socjologiczne" 1982
43. A.Magierska, *Ziemie Zachodnie i Północne w 1945 r. Kształtowanie się pod-
staw polityki integracyjnej państwa polskiego*. Warszawa 1978
44. AAN MZO, sygn. 1380. A. J.Kolipiński, *Granica pokoju*
45. J.Kokot, A.Brożek, R.Rauziński, *Stosunki narodowościowe i społeczne na Zie-
miach Zachodnich i Północnych na tle stosunków sprzed wojny*. W: *Problemy
demograficzne Ziem Zachodnich i Północnych*. Warszawa 1969, s. 33
46. H.Gleitze, *Die Ostdeutsche Wirtschaft, Industrielle Standort und volkswirts-
chaftliche Kapazitäten des ungeteilten Deutschland*. Berlin 1956
47. Zob. J.Kociszewski, *Warunki do integracji gospodarczej Polski ze szczególnym
uwzględnieniem Ziem Zachodnich i Północnych*. W: *Gospodarcze i społeczne
skutki wojny i okupacji dla Polski oraz drogi ich przezwyciężania*. Wrocław
1986, s. 83, 110
48. S.Miształ, *Przemiany w strukturze przestrzennej przemysłu na ziemiach pol-
skich w latach 1860-1965*. Warszawa 1970, tab. 8
49. T.Lijewski, *Geografia transportu polski*. Warszawa 1977; "Mały Rocznik Sta-
tystyczny 1937"
50. Spis zakładów przemysłowych w 1945 r., tab. VII, s. XII. Zniszczenia na Dol-
nym Śląsku były najmniejsze w stosunku do ziem zachodnich i północnych, jak
również całej Polski.
51. AAN MPiH; S.Jankowski, *Przejmowanie i odbudowa przemysłu dolnoślą-
skiego 1945-1949*. Warszawa 1982, s. 64 i n.
52. B.Malisz, J.Kostrowicki, *Aktywizacja województw niedostatecznie zagospoda-
rowanych 1950-1955*. Warszawa 1952, s. 51
53. J.Kociszewski, *Polityka inwestycyjna państwa a odbudowa gospodarcza Ziem
Zachodnich i Północnych*. W: *Kształtowanie się gospodarki i społeczeństwa na
Ziemiach zachodnich ze szczególnym uwzględnieniem Śląska*. Wrocław 1992,
s. 60 i n.
54. *Wizje gospodarki socjalistycznej w Polsce 1945-1949. Materiały źródłowe*.
Opr. H.Jędruszczak. Warszawa 1982
55. *Plan Odbudowy Gospodarczej. Liczby podstawowe*. Warszawa 1947, s. 155-
-157
56. AAN, Prezydium Rady Ministrów, t. 7. Uchwała Krajowej Rady Narodowej w
sprawie Planu Odbudowy Gospodarczej
57. Dz.U. MPiH nr 7, poz. 45
58. Koncepcja FiOPZO powstała na I Zjeździe Przemysłowym Ziem Odzyskanych
w sierpniu 1945 r. Jak się okazało w 1948 r., kiedy fundusz został zlikwidowa-
ny, wpływy osiągnęły około 9 mld zł. AAN MPiH 1075, 1079. Instrukcja De-
partamentu Finansowego MPiH z kwietnia 1948 r.
59. AAN MPiH. Sprawozdanie Ministerstwa Przemysłu i Handlu za II kwartał
1948 r.
60. Zob. J.Kaliński, *Polityka gospodarcza Polski 1948-1956*. Warszawa 1987,
s. 52
61. K.Secomski, *Planowanie inwestycyjne*. Cz. 2. Warszawa 1955, s. 82

62. AAN, Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego 2217
63. K.Secomski, *Plan inwestycyjny 1948 r.* "Gospodarka Planowa" 1948, nr 1; *Planowanie inwestycyjne...*, s. 82
64. *Plan Sześćioletni.* Warszawa 1950, s. 151
65. W.Buch, *Lokalizacja przemysłu w planie sześcioletnim* "Gospodarka Planowa" 1949, nr 1, s. 27
66. W.Janasz, Z.Silski, *Problemy inwestycyjnego rozwoju regionu na przykładzie województwa szczecińskiego.* Warszawa 1985, s. 20 i n. Materiały studialne do prognozy rozwoju ziem górskich woj. wrocławskie 1970-1985. Prac. Planów Regionalnych przy Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu, prac. Wrocław 1971
67. K.Secomski, *Ziemie Zachodnie w organizmie...*, s. 21
68. AAN PKPG, sygn. 2730; Uchwała Rady Ministrów z 20 września 1957 r. w sprawie zagospodarowania nieczynnych obiektów gospodarczych, AAN, Towarzystwo Rozwoju Ziem Zachodnich, sygn.. 914
69. Z.Chojnicki, *Analiza przepływów towarowych w Polsce w układzie międzywojewódzkim.* Warszawa 1961
70. A.Kwilecki, *Migracje ludności w Polsce (Problematyka badawcza).* "Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 1976, z.1, s. 95-103
71. K.Kersten, *Migracje powojenne w Polsce. Próba klasyfikacji i ogólna charakterystyka zewnętrznych ruchów ludności.* W: *Polska Ludowa.* T. 2. Warszawa 1963
72. M.Latuch, *Migracje wewnętrzne w Polsce na tle industrializacji 1950- 1960.* Warszawa 1970; S.Borowski, *Determinanty regionalnych typów ruchu siły roboczej.* "Poznański Rocznik Ekonomiczny" 1968, nr 20, s. 135-162; Z.Firla, *Migracje ludności w Polsce a uprzemysłowienie.* Warszawa 1976
73. F.Serafin, *Osadnictwo wiejskie i miejskie w województwie śląsko-dąbrowskim w latach 1945-1948.* Katowice 1973; W.Wrzesiński, *Proces zasiedlania województwa olsztyńskiego w latach 1945-1949, Problemy gospodarczego i demograficznego rozwoju Ziem Zachodnich 1945-1958.* Red. J.Ziółkowski, B.Gruchman. Poznań 1960, s. 170-205; J.Kociszewski, *Zasiedlanie i zagospodarowanie Dolnego Śląska w latach 1945-1949 ze szczególnym uwzględnieniem regionu sudeckiego.* Wrocław-Warszawa-Kraków 1983; S.Łach, *Osadnictwo wiejskie na ziemiach zachodnich i północnych Polski w latach 1945-1950,* Słupsk 1983
74. L.Kosiński, *Pochodzenie terytorialne ludności Ziem Zachodnich i Północnych w 1950 r.* Warszawa 1960; L.Kosiński, A.Werwicki, *Migracje ludności na Ziemie Zachodnie i Północne 1951-1957.* Warszawa 1961
75. Narodowy Spis Powszechny 1978 jako źródło informacji o migracjach. Warszawa 1979
76. T.Stpiczyński, *40 lat statystycznych badań migracji wewnętrznych w Polsce.* "Wiadomości Statystyczne" 1984, nr 7
77. A.Zagożdżon, *Obszary problemowe w Polsce. W: Problematyka społeczno-gospodarczego i przestrzennego rozwoju.* Wrocław 1990, s. 29-50
78. Materiały Studialne do prognozy rozwoju ziem górskich...,
79. S.Borowski, *Migracje ludności...*,

80. K.Dziewoński, L.Kosiński, *Rozwój i rozmieszczenie ludności Polski XX w.* Warszawa 1976, s. 83. Nie ustalono pochodzenia 1,8 % ludności tych ziem.
81. P.Rybicki, *Ziemie Zachodnie ze stanowiska teorii socjologicznej. W: Przemiany społeczne na Ziemiach Zachodnich.* Red. W.Markiewicz, P.Rybicki. Poznań 1987
82. J.Kociszewski, *Kształtowanie się nowego społeczeństwa miejskiego na Ziemiach Zachodnich Polski po II wojnie światowej. W: Procesy urbanizacyjne w Niemczech i w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem Nadrenii-Westfalii i Dolnego Śląska.* Wrocław 1991, s. 110
83. S.Borowski, *Migracje ludności...*, s. 7 i n.
84. S.Misztal, *Przemiany w strukturze*, tab. 12; J.Boroń, *Przemysł i rzemiosło województwa zielonogórskiego 1862-1962.* Poznań 1966, s. 84 i 93
85. S.Misztal, *Przemiany...*
86. S.Leszczyński, *Struktura przestrzenna gospodarki.* W: *Geografia powszechna.* Red. A.Wrzosek. T.3. Warszawa 1965, s. 602-605